

ביבליוגרפיה

בתי-כנסת קדומים בארץ-ישראל

רות פ' גולדשמידט-לעהמאנן

ברשימה זו הובא מבחר של ספרים ומאמרים החשובים ביותר שעניינם בתי-כנסת עתיקים בארץ-ישראל ושרידים הנחשבים לבתי-כנסת. רוב המבנים שנחשפו עד כה זמנם תקופת המשנה והתלמוד; אולם בביבליוגרפיה זו נכלל גם מספר קטן של ספרים ומאמרים על בתי-הכנסת מתקופות מאוחרות יותר. כל הרוצה לעסוק בנושא זה מן הדין שיחל עיונו באנציקלופדיות כלליות בעברית ובשפות אחרות, אף-על-פי שערכים כאלה לא נכללו כאן. אך ראוי לציין כי במדורה הראשון של הרשימה הובאו מספר ספרים כלליים בתחומי הארכיאולוגיה והגיאוגרפיה של ארץ-ישראל, שיש בהם נגיעה משמעותית לנושא שלפנינו. לא נכללו כאן יומני-נוסעים ומדריכי-תיירים, שיש בהם על הרוב הזכרה כללית בלבד של האתרים, ללא טיפול שיטתי. תודה נתונה לד"ר גדעון פרסטר על שהואיל לערוך רשימה ביבליוגרפית זו.

מפתח האתרים

212	בית-אלפא	211	אֶדְזָה
212	בית-גוברין	211	אֶדְנִקְלָה
213	בית-יריח		א-נבי צמויל עיין שמואל הנביא
213	בית-שאן	211	אחמדיה
213	בית-שערים	211	אם אל-עמד
213	בתרה	212	אם אל-קנאטר
		212	אמאוס
213	גדר (גדרה)	212	ארבל
213	גוש-חלב	212	אשקלון
213	גרש (גרסה)	212	אשתמוע
		212	בֶטְמִיָה
		212	בית אל-מא

- מגדל (מגדלה) 217
 מזרעת כנף עיין ענף
 מירון 217
 מעוז-חיים 217
 מעון 218,
 מצדה 218
 נבוריה 218
 נוב 218
 נענה 218
 נערן 218
 סאסא 218
 סלביית 218
 ספסופה 219
 עבלין 219
 עזה 219
 עין-גדי 219
 עין דוק עיין נערן
 עין נשוט 219
 עלמא 219
 עספיא עיין חוסיפה
 פחמה עיין כפר פחמה
 פיק 219
 פקיעין 219
 קבר שמואל הנביא עיין שמואל הנביא
 קיסריה 220
 קצביה 220
 קציון 220
 קצרין 220
 רחוב 220
 רמה 220
 רמת אביב 220
 רפיד 220
 שילה 220
 שכם (חלקת השדה) 220
 שמואל הנביא 220
 שעלבים עיין סלביית
 שרונה 220
 תל אבו פרג' עיין כפר קרניים
 תל-אביב עיין רמת אביב
 תל בית-ירח עיין בית-ירח
 תל יצחקי עיין ח'רבת יצחקיה
 תל מנורה עיין כפר קרניים
- דנה 213
 דניקלה עיין א-דנקלה
 דר עויז 213
 זמימרה 213
 ח' אל-כרך עיין בית-ירח
 ח' אל-שיח' אסחאק עיין ח'רבת
 יצחקיה
 ח' דכה עיין א-דקה
 ח' חברה עיין ח'רבת חברה
 ח' נבוריה עיין נבוריה
 ח' סומק עיין ח'רבת סומק
 ח' סוסיה עיין ח'רבת סוסיה
 ח' סמאקה עיין ח'רבת סומק
 ח' עמודים עיין אם אל-עמד
 ח' פרוה עיין רחוב
 ח' שמע עיין חורבת שמע
 חברון 214
 חולדה 214
 חוסיפה 214
 חורבת שמע 214, 221
 חמת-גדר 214
 חמת-טבריה 214
 ח'רבת חברה 214
 ח'רבת יצחקיה 214
 ח'רבת סומק 214
 ח'רבת סוסיה 215
 יאפא עיין יפיע
 יבנה 215
 יהודיה 215
 יסוד המעלה 215
 יפיע 215
 ירושלים 215
 יריחו 216
 כוכב הירדן 216
 כורזים 216
 כנף 216
 כפר ביל"ו 216
 כפר ברעם 216
 כפר דלתא עיין דלתון
 כפר חנניה 216
 כפר יסיף 216
 כפר נחום 216, 221
 כפר פחמה 217
 כפר קרניים 217

עד 1960, עבודת גמר בחוג לארכיאולוגיה, ירושלים 1963 (משוכפל) [122 עמ'].

א"ל סוקניק, 'בתי כנסיות עתיקים בארץ-ישראל, רמון — מאסף עתי לאמנות ולספרות, א, 5, ברלין [1923], עמ' 18-23.

הנ"ל, "קטדרא של משה" שבבתי הכנסת העתיקים, תרביץ, א (תר"ץ), עמ' 145-151.

הנ"ל, 'לחקר בתי-הכנסת העתיקים', קובץ, ד (תש"ה), עמ' 30-32.

ש' ספראי, 'האם היתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בתקופה העתיקה?', תרביץ, לב (1963), עמ' 329-338.

א' עובדיה, 'בתי כנסת עתיקים בא"י, ושכנתי בתוכם — קובץ מוקדש לבעיות יסוד בארכיטקטורה של בתי הכנסת, ירושלים תשכ"ח, עמ' 51-68.

י' פינקרפלד, בתי הכנסיות בארץ-ישראל מסוף תקופת הגאונים עד עליית החסידים, ירושלים 1971 [59 עמ'].

הנ"ל, 'בתי הכנסת בא"י, בית הכנסת, עמ' 243-259.

מ' פרלמן וי' ינאי, אתרים היסטוריים בישראל, תל-אביב-ירושלים 1966 [239 עמ'].

ג' פרסטר, 'בתי-כנסת עתיקים בארץ-ישראל', קדמוניות, ה (תשל"ב), חוברת 18, עמ' 38-42.

הנ"ל, 'בתי כנסת עתיקים במדבר יהודה ובקעת יריחו', טבע וארץ, טו (1973), עמ' 139-143.

ש' קליין, 'כתבות מבתי-כנסיות עתיקים בארץ-ישראל', ידיעות המכון למדעי היהדות, ב (1925), עמ' 25-48.

הנ"ל, 'אימתי התחילו לצייר על פסיפס בארץ ישראל?', ידיעות, ב (1933), עמ' 15-17.

הנ"ל, תולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל — מחתימת התלמוד עד תנועת 'ישוב א"י', תל-אביב תש"י [311 עמ'].

הנ"ל, ארץ יהודה — מימי העליה מבבל עד חתימת התלמוד, תל-אביב 1939 [289 עמ'].

ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, א-ד, ברלין-וינה-תל-אביב 1924-1945.

הנ"ל, 'בתי כנסיות עתיקים בארץ-ישראל ובארצות הקדם', קובץ ('ירושלים'), ב (1928), עמ' 221-249.

א' שטאל, פרקים באמנות יהודית, ירושלים תשכ"ח, עמ' 153-226 (משוכפל) ('בתי-כנסת').

F.M. Abel, *Géographie de la Palestine*, I-II, Paris 1933-1938.

כללי

מ' אבי-יונה, 'רצפות פסיפס בבתי כנסת ובכנסיות נוצריות בארץ ישראל', ידיעות, ב (1933), עמ' 9-15 (=מסות ומחקרים בידעת הארץ, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 23-28).

הנ"ל, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל — למן שיבת ציון ועד ראשית הכיבוש הערבי, ירושלים 1962³ [231 עמ': מפות].

הנ"ל, מסות ומחקרים בידעת הארץ, תל-אביב-ירושלים תשכ"ד [428 עמ'].

הנ"ל, 'הארכיטקטורה של בתי-הכנסת הקדומים בארץ ישראל ובתפוצות', האמנות היהודית, בעריכת ב' (ססיל) רות, תל-אביב [אין תאריך], עמ' 135-163.

הנ"ל וש' ייבין, קדמוניות ארצנו, א, תל-אביב 1955 [343 עמ': ציורים, תצלומים, לחות ומפות].

ר"פ אולברייט, הארכיאולוגיה של ארץ-ישראל, תל-אביב 1965 [283 עמ'].

י' אילן ואחרים, מקדש מעט — קובץ מאמרים בשאלות עיצוב פנים של בתי-כנסת, ירושלים 1975 [120 עמ'].

י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל-אביב 1972, עמ' 331-357 ('בתי-התפילה').

י' בן-צבי, שאר ישוב, ירושלים 1965 [575 עמ'].

י' ברסלבי (ברסלבסקי), 'שרידי בתי כנסת', קובץ, א (1925), עמ' 139-142.

הנ"ל, לחקר ארצנו — עבר ושרידי, תל-אביב תשי"ד [389 עמ'].

הנ"ל, הידעת את הארץ, א-ו, תל-אביב 1955-1964.

ש"ד גויטיין, 'יציע נשים בבנין בית הכנסת בתקופת הגאונים', תרביץ, לג (1964), עמ' 314.

הנ"ל, 'בית הכנסת וציודו לפי כתבי-הגניזה', ארץ-ישראל, ז (תשכ"ד), עמ' 81-97.

י"ז כהנא, 'אמנות בית הכנסת בספרות ההלכה', בית הכנסת, עמ' 255-308 (=מחקרים בספרות התשובות, ירושלים תשל"ג, עמ' 349-394).

א' נגב, מבוא לארכיאולוגיה של ארץ-ישראל, ירושלים 1967 [291, 12 עמ'].

הנ"ל, ארכיאולוגיה של ארץ ישראל, ירושלים 1968 [114 עמ'].

רות סופר, רצפות פסיפס שנחגלו בארץ-ישראל משנת 1935

- Idem, 'Ancient Greek Synagogue Inscriptions', *BA*, XXXII (1969), pp. 41–46.
- H. Frauberger, *Über Bau und Ausschmückung alter Synagogen (Mitteilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler, II)*, Frankfurt am Main 1901 [pp. 43; illus.].
- K. Galling, 'Archäologischer Jahresbericht . . . IV Die Synagogen', *ZDPV*, L (1927), pp. 310–315.
- Idem, 'Erwägungen zur antiken Synagoge', *ZDPV*, LXXII (1956), pp. 163–178.
- E.R. Goodenough, 'The Synagogues of Palestine', *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, I, New York 1953, pp. 178–267.
- Idem, 'Astral Symbols in Jewish Remains', *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, VIII, New York 1958, pp. 167–177.
- A. Grabar, 'Recherches sur les sources juives de l'art paléochrétien', *Cahiers Archéologiques*, XI (1960), pp. 41–71; XII (1962), pp. 115–152.
- V. Guérin, *Description géographique, historique et archéologique de la Palestine*, I, *Judée*, I–III, Paris 1868–1869; II, *Samarie*, I–II, Paris 1874–1875; III, *Galilée*, I–II, Paris 1880.
- A. Hiram, 'Die Entwicklung der antiken Synagogen und altchristlichen Kirchenbauten im Heiligen Lande', *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, XIX (XXIII), (1962), p. 63.
- F. Hüttenmeister & G. Reeg, *Die antiken Synagogen in Israel (Beihefte zum Tübinger Atlas des vorderen Orients, Reihe B, no. 12/1, 12/2)*, I–II, Wiesbaden 1977.
- Israel – Ancient Mosaics (UNESCO World Art Series)*, preface by M. Schapiro, introduction by M. Avi-Yonah, New York 1960 [pp. 24; illus.].
- B. Kanael, *Die Kunst der antiken Synagoge*, Munich et al. 1961 [pp. 122].
- D. Kaufmann, 'Études d'archéologie juive', *REJ*, XIII, no. 25 (1886), pp. 45–61.
- Idem, 'Beiträge zur jüdischen Archäologie', *Ge-*
- W.F. Albright, *The Archaeology of Palestine*, Harmondsworth, Penguin Books, 1949; Gloucester, Mass. 1971 [pp. 271].
- Idem, *L'archeologia in Palestina*, Florence 1957 [pp. 346].
- Idem, *Archeologia Palestyny*, Warsaw 1964 [pp. 333].
- M. Avi-Yonah, 'Places of Worship in the Roman and Byzantine Periods', *Antiquity and Survival*, II (1957), pp. 262–272.
- Idem, 'Mosaic Pavements in Palestine', *QDAP*, II (1932), pp. 136–181; III (1934), pp. 26–47, 49–73; IV (1935), pp. 187–193; *Mosaic Pavements in Palestine*, rep. from *QDAP*.
- Idem, 'Oriental Art in Roman Palestine' (*Studi Semitici*, V), Rome 1961 [pp. 103; illus.].
- Idem, 'Synagogue Architecture in the Classical Period', *Jewish Art*, ed. by C. Roth, London 1961, pp. 155–190.
- Idem, 'Neuentdeckte Kirchen- und Synagogenreste in Israel', *Estratto da Akten des VII Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie*, Trier 1965, pp. 335–340.
- Idem, 'Ancient Synagogues', *Ariel*, XXXII (1973), pp. 29–43.
- E. Carmoly, *Itinéraires de la Terre Sainte des XIIIe, XIVe, XVe, XVIe et XVIIe siècle – traduits de l'Hébreu*, Brussels 1847 [pp. xxiv, 572].
- E. Cohn-Wiener, *Die jüdische Kunst – ihre Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin 1929 [pp. 268; illus.].
- C.R. Conder & H.H. Kitchener, *The Survey of Western Palestine – Memoirs of the Topography, Orography, Hydrography, and Archaeology*, Vol. I, sheets I–VI (Galilee), London, Palestine Exploration Fund, 1881 (rep. Jerusalem 1970) [pp. x, 420; illus.]; *The Survey of Western Palestine – Special Papers on Topography, Archaeology, Manners and Customs, etc.*, London, Palestine Exploration Fund, 1881 [pp. viii, 362].
- F.V. Filson, 'Temple, Synagogue, and Church', *BA*, VII (1944), pp. 77–88.

- A Neubauer, *La géographie du Talmud*, Paris 1868 [pp. xl, 468].
- L. Oliphant, *The Land of Gilead – with Excursions in the Lebanon*, Edinburgh and London 1888 [pp. xxxvii, 538].
- A. Reifenberg, *Architektur und Kunstgewerbe im Alten Israel*, Vienna and Leipzig 1925 [pp. 68; illus.].
- Idem, *Denkmäler der jüdischen Antike (Bücherei des Schocken Verlags, LXXV/LXXVI)*, Berlin 1937, [pp. 63; illus.].
- Idem, *Ancient Hebrew Arts*, New York 1950 [pp. 171; illus.].
- E. Robinson (ed.), *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea – a Journal of Travels in the Year 1838*, I–III, London 1841.
- L. Rost, 'Archäologische Bemerkungen zu einer Stelle des Jakobusbriefes (Jak. 2, 2f.)', *Palästinajahrbuch des Deutschen evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes zu Jerusalem*, XXIX (1933), pp. 53–66.
- C. Roth, 'The "Chair of Moses" and its Survivals', *PEFQ*, 1949, pp. 100–111.
- Idem, *Die Kunst der Juden*, Frankfurt am Main 1963, pp. 64–80 ('Die Architektur der ersten Synagogen in Palästina und in der Diaspora').
- Sh. Safrai, 'The Synagogues South of Mt. Judah', *Immanuel – a semi-annual Bulletin of Religious Thought and Research in Israel*, III (1973/74), pp. 44–50.
- E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, I–III, Leipzig 1901–1911⁴.
- G.A. Smith, *The Historical Geography of the Holy Land*, London 1931²⁵ [pp. xxvi, 744].
- J. Strugnell, 'Quelques inscriptions samaritaines', *RB*, LXXIV (1967), pp. 555–580.
- E.L. Sukenik, 'Neue Synagogen-Forschung', *Bericht über die Hundertjahrfeier ... 1929. Archäologisches Institut des Deutschen Reiches*, Berlin 1930, pp. 383–389.
- Idem, 'Designs of the Torah Shrine in Ancient sammelte Schriften, III, Frankfurt a/M 1915, pp. 154–172.
- E. Kitzinger (introd.), *Israeli Mosaics of the Byzantine Period (Mentor–UNESCO Art Book)*, New York 1965 [pp. 24; illus.].
- Idem, *Mosaïques byzantines israéliennes (Le Grand Art en Édition de Poche)*, UNESCO 1965 [pp. 24; illus.].
- Idem, *Byzantinische Mosaiken in Israel (UNESCO Taschenbücher der Kunst)*, Munich 1965 [pp. 24; illus.].
- S. Klein, *Jüdisch-palästinisches Corpus Inscriptionum (Ossuar-, Grab- und Synagogeninschriften)*, Vienna et al. 1920 [pp. vi, 106].
- Idem, 'Zur jüdischen Altertumskunde – (i) Das Fremdenhaus der Synagoge', *MGWJ*, LXXVI (1932), pp. 545–557, 603–604; LXXVII (1933), pp. 81–84; LXXVIII (1934), pp. 267–271.
- S. Krauss, *Talmudische Archäologie*, I–III, Leipzig 1910–1912.
- Idem, *Synagogale Altertümer*, Berlin–Vienna 1922 [pp. viii, 470].
- Idem, 'Nouvelles découvertes archéologiques de Synagogues en Palestine', *REJ*, LXXXIX (1930), pp. 385–413.
- R. Krautheimer, *Mittelalterliche Synagogen*, Berlin 1927, pp. 29–75 ('Die antike Synagoge').
- F. Landsberger, 'The Sacred Direction in Synagogue and Church', *Hebrew Union College Annual*, XXVIII (1957), pp. 181–203.
- L. Löw, *Gesammelte Schriften*, IV, Szegedin 1898, pp. 1–71, ('Der synagogale Ritus').
- A. Marmorstein, 'Jüdische Archäologie und Theologie', *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*, XXXII (1933), pp. 32–41.
- H.G. May, 'Synagogues in Palestine', *BA*, VII (1944), pp. 1–20.
- S. Munk, *Palestine – description géographique, historique et archéologique*, Paris 1845 [pp. 704; illus.].

י' פֶּרֶס, ארץ-ישראל — אנציקלופדיה טופוגרפית-היסטורית, א-ד, ירושלים תש"ו-השט"ו.

ש' קליין, ספר הישוב — אוצר הידיעות והרשומות, הכתובות והזכרונות, שנשתמרו בישראל ובעמים בלשון העברית ובשאר לשונות על ישוב ישראל ותולדותיו בארצו מימי חרבן בית שני עד ראשית ההתישבות החדשה בימי 'חבת ציון', א-ב, ירושלים תרצ"ט-תש"ד.

M. Avi-Yonah, *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, I-II, Jerusalem 1975.

J.-B. Frey, *Corpus inscriptionum judaicarum...*, II (Asie-Afrique), Rome 1952 [pp. vii, 452].

B. Lifschitz, *Donateurs et fondateurs dans les Synagogues juives-répertoire des dédicaces grecques relatives à la construction et à la réfection des Synagogues (Cahiers de la Revue Biblique, VII)*, Paris 1967 [pp. 94].

L.A. Mayer, *Bibliography of Jewish Art*, ed. by O. Kurz, Jerusalem 1967 [pp. 374].

A. Negev, (ed.), *Archaeological Encyclopedia of the Holy Land*, London and Jerusalem 1972 [pp. 354; illus.].

S.J. Saller, *A Revised Catalogue of the Ancient Synagogues of the Holy Land (Publications of the Studium Biblicum Franciscanum... VI)*, Jerusalem 1969 [pp. 76; illus.].

Idem, *Second Revised Catalogue of the Ancient Synagogues of the Holy Land (Publications of the Studium Biblicum Franciscanum... VI)*, Jerusalem 1972 [pp. 87; illus.].

בתי-כנסת בגולן — כללי

ד' אורמק, 'אתרי בתי כנסת בדרום הגולן ובחופה המזרחי של הכנרת', דפים למורי דרך — אתרים וממצאים (מאי 1972), ירושלים 1972 (משוכפל) [30, 13 עמ'].

צ' אילן, ארץ הגולן — מדריך, תל-אביב תשל"ו [338 עמ'].

הגולן — לקט מאמרים, מהדורה חדשה מתוקנת, יוצאת לאור לקראת הכינוס הכ"ח לידיעת הארץ, ירושלים תשכ"ט (משוכפל) [382 עמ'].

ז' וילנאי, גולן וחרמון — ציורים, תמונות ומפה צבעונית מעודכנת, ירושלים 1970 [262 עמ'].

Synagogues in Palestine', *PEFQ*, 1931, pp. 22-25.

Idem, 'Designs of the Lectern' (*ἀντοιχειον*) in Ancient Synagogues in Palestine', *JPOS*, XIII (1933), pp. 221-225.

Idem, *Ancient Synagogues in Palestine and Greece (Schweich Lectures, 1930)*, London 1934 [pp. 90; illus.].

Idem, 'The Present State of Ancient Synagogue Studies', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, I, Jerusalem 1949, pp. 8-23.

C. Watzinger, *Denkmäler Palästinas — eine Einführung in die Archäologie des Heiligen Landes*, I-II, Leipzig 1933-1935.

C. Wendel, 'Der Thoraschrein im Altertum' (*Hallische Monographien...*, XV), Halle 1950 [pp. 38; illus.].

ספרי עזר

מ' אבי-יונה, אטלס כרטא לתקופת בית שני המשנה והתלמוד, ירושלים 1966² [112 עמ'].

י"ד אייזנשטיין, אוצר מסעות — קובץ תיורים של נוסעים יהודים בארץ ישראל, סוריא, מצרים וארצות אחרות, נויארק 1926 [352 עמ'].

אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל, א-ב, ירושלים תשל"א.

ז' וילנאי, מדריך ארץ-ישראל, ירושלים 1935; א-ד, ירושלים 1955-1946.

הנ"ל, אנציקלופדיה לידיעת הארץ — תאור מפורט, בסדר א-ב, של כל הישובים העבריים, כפרים ערבים, מועצות אזוריות, מישלטים ושדות-קרב, אתרים היסטוריים, מקומות קדושים, הרים, עמקים ונחלים. בלוית ציורים, תרשימים ומפות, א-ג, ירושלים תשט"ז.

הנ"ל, יהודה ושומרון (הגדה המערבית), תל-אביב 1968 [444, 12 עמ'].

הנ"ל, אריאל — אנציקלופדיה לידיעת ארץ-ישראל, א-ג, תל-אביב 1969-1976.

מ' כוכבי (עורך), יהודה ושומרון וגולן — סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, ירושלים תשל"ב [300 עמ'].

א' נגב (עורך), לקסיקון ארכיאולוגי של ארץ-ישראל, ירושלים 1972 [351 עמ'].

H. Kohl & C. Watzinger, *Antike Synagogen in Galilaea – mit 18 Tafeln und 306 Abbildungen im Text (29 Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft)*, Leipzig 1916 [pp. 231; illus.]. Reprint with introduction by Asher Ovadiah, Jerusalem 1973.

S. Krauss, *Die galiläischen Synagogenruinen – Vortrag gehalten am 16 Dezember 1911, in Berlin (Gesellschaft für Palästina-Forschung. . . , III)*, Leipzig [n.d.] [pp. 25].

Idem, 'Die galiläischen Synagogenruinen und die Halakha', *MGWJ*, LXV (1921), pp. 211–220.

E.W.G. Masterman, *Studies in Galilee*, Chicago 1909 [pp. 154; illus.].

C.W. Wilson, 'Notes on Jewish Synagogues in Galilee', *PEFQ*, 1869, pp. 37–41; Special Papers, pp. 294–299.

א-דִּקְה (ח' דכה)

Goodenough, I, pp. 205–206 ('Ed-Dikkeh').

KW, pp. 112–124 ('Ed-Dikke').

א-דנקלה (דניקלה)

'א-דנקלה', יהודה שומרון וגולן, עמ' 267, מס' 70.
'ע'דריה', ח-א, מא-מב (חשל"א), עמ' 1.

Goodenough, I, pp. 222–223 ('Khan Bandak').

אחמדיה

'אחמדיה', יהודה שומרון וגולן, עמ' 269, מס' 78.

Goodenough, I, p. 222; III, figs. 577, 578 ('El-Ahmediyeh').

אם אל-עמד (ח' עמודים)

נ' אביגד, 'כתובת ארמית מבית-הכנסת העתיק באם אל-עמד שבגליל', ידיעות, יט (חשט"ו), עמ' 187–183.

י' זנה, 'כינויי בית-הכנסת', תרביץ, כז (1958), עמ' 557–559.

N. Avigad, 'Synagogue Inscriptions – an Aramaic Inscription from the Synagogue at Umm el-'Amed in Galilee', *Louis M. Rabinowitz Fund. . . Bulletin* III, Jerusalem 1960, pp. 62–64.

מ' ניישטט, 'שרידי בתי-כנסת בגולן', טבע וארץ, י (1968), עמ' 187–182.

הג'ל, הגולן, תל-אביב תשכ"ט [212 עמ'].

ג' בן-עמי צרפתי, 'כתובות יהודיות מן הגולן', תרביץ, מא (1971–1972), עמ' 125.

L. Oliphant, 'Explorations North-East of Lake Tiberias, and in Jaulan', *PEFQ*, 1885, pp. 82–93.

G. Schumacher, *Across the Jordan – being an Exploration and Survey of Part of Hauran and Jaulan*, London 1886, [pp. xvi, 342].

Idem, *The Jaulân – Survey for the German Society for the Exploration of the Holy Land*, London 1888 [pp. xi, 304].

בתי-הכנסת בגליל – כללי

נ' אביגד, 'לדמותם של בתי-הכנסת העתיקים בגליל', כל ארץ נפתלי, עמ' 91–100.

י' ברסלבי, 'סמלים ודמויות מיתולוגיות בבתי-הכנסת הקדומים בגליל', כל ארץ נפתלי, עמ' 106–129.

ז' וילנאי, רמות הגליל, קרן קימת לישראל, ירושלים [אין תאריך] [55 עמ'].

א"ל סוקניק, 'בתי-כנסת עתיקים בסביבות ים-כנרת', ארץ כנרת, בעריכת ש' ייבין וח"ז הירשברג, ירושלים 1950, עמ' 79–74 (= כל ארץ נפתלי, עמ' 101–105).

ג' פרסטר, בתי הכנסת בגליל ומקומם באמנות ובארכיטקטורה ההלניסטית והרומית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית, א-ב, ירושלים 1972 (משוכפל).

ש' קליין, ארץ הגליל – מימי העליה מבבל עד חתימת החלמה, ירושלים תשכ"ז [222, 19 עמ'].

N. Avigad, 'Ancient Synagogues in the Galilee', *Ariel*, XIX (1967), pp. 25–40.

G. Foerster, 'Les Synagogues de Galilée – reportage', *Bible et Terre Sainte*, CXXX (1971), pp. 8–15.

A Grotte, 'Die Bedeutung der galiläischen Synagogen-Ausgrabungen für die Wissenschaft', *MGWJ*, LXV (1921), pp. 16–31.

H.H. Kitchener, 'Synagogues of Galilee', *PEFQ*, 1878, pp. 123–129; Special Papers, pp. 299–305.

Eshtemo'a — Preliminary Report', *JPOS*, XIX (1939-1940), pp. 314-326.

בִּטְמִיָּה

'בטמיה', יהודה שומרון וגולן, עמ' 274, מס' 99.

בֵּית אֶלְמָא

'בן-צבי, התגליות החדשות בשכם, ידיעות, ג, א (תרצ"ה), עמ' 1-6; ג, ד (תרצ"ו), עמ' 131-133; (=ספר שומרונים, עמ' 173-176).

בֵּית־אֶלְפָא

נ' אביגד, 'רצפת בית-הכנסת בבית-אלפא ומקומה באמנות היהודית', בקעת בית-שאן, ירושלים תשכ"ב, עמ' 63-70.

ש' ייבין, 'ציור עקדת יצחק בבית-הכנסת בבית-אלפא', ידיעות, יב (תש"ו), עמ' 20-24; קובץ, א (1965), עמ' 105-109.

א"ל סוקניק, בית-הכנסת העתיק בבית אלפא — פרשת החפירות שנערכו מטעם האוניברסיטה העברית, ירושלים בחורף תרפ"ט, ירושלים 1932 [52 עמ'; ציורים; לוחות].

'פרס, 'בית הכנסת העתיק בבית-אלפא (דברי בקורת)', ידיעות, ב (1933), עמ' 28-30.

M. Avi-Yonah, 'Bet Alfa', *Archaeology (Israel Pocket Library)*, Jerusalem 1974, pp. 43-45.

J.P. Frey, 'Une ancienne synagogue de Galilée récemment découverte', *Estratto dalla Rivista di Archeologia Cristiana*, X (1933), pp. 287-305.

Goodenough, I, pp. 241-253 ('Beth Alpha').

J. Pinkerfeld, 'Die antike Synagoge in Beth Alfa', *Menorah*, 9/10 (Vienna 1930) [5 pp.].

E.L. Sukenik, *The Ancient Synagogue of Beth Alpha — an Account of the Excavations conducted on Behalf of the Hebrew University, Jerusalem. From the Hebrew*, Jerusalem 1932, [pp. 58; illus.].

בֵּית־גּוֹבְרִין

E.L. Sukenik, 'A Synagogue Inscription from Beit Jibrin', *JPOS*, X (1930), pp. 76-78.

Goodenough, I, pp. 199-200 ('Umm el-Amed').

KW, pp. 71-79 ('Umm el 'Amed').

אֵם אֶל־קְנַאטֵר

'אם אל-קנאטר', יהודה שומרון וגולן, עמ' 283, מס' 148.

Goodenough, I, pp. 206-208 ('Umm el-Kanativ').

KW, pp. 125-134 ('Umm el-Knâṭiv').

E.L. Sukenik, 'Umm el-Qanâṭir', *JPOS*, XV (1935), pp. 172-174.

אֶמְאוֹס

'בן-צבי, ספר השומרונים, ירושלים תש"ל, עמ' 82-83, 199 ('אמאוס').

אֶרְבֵּל

Goodenough, I, p. 199 ('Irbid [Arbela]').

KW, pp. 59-70 ('Irbid [Arbela]').

אֶשְׁקוֹן

M. Avi-Yonah, 'Ascalon', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, III, Jerusalem 1960, p. 61.

Goodenough, I, pp. 219-221 ('Ascalon').

אֶשְׁתְּמוֹעַ

ז' ייבין, 'בית-הכנסת באשתמוע', קדמוניות, ה (תשל"ב), עמ' 43-45.

ב"צ לוריא, 'בית-הכנסת באֶשְׁתְּמוֹעַ', הטבע והארץ, ח (1935), עמ' 416-422.

הנ"ל, גלילות במולדת, ירושלים 1956², עמ' 249-267 ('אשתמוע').

ל"א מאיר וא' רייפנברג, 'בית-הכנסת באשתמוע', ידיעות, ט (1942), עמ' 41-44; י (1942), עמ' 10-11; קובץ, א (1965), עמ' 91-97.

א"ל סוקניק, 'בית-הכנסת העתיק באשתמוע', קדם, א (1942), עמ' 64-65.

Goodenough, I, pp. 232-236 ('Eshtemoa [es-Semoua]').

L.A. Mayer & A. Reifenberg, 'The Synagogue of

גרש (גרסה)

F. M. Biebel, 'The Synagogue Church', *Gerasa — City of the Decapolis*, ed. by Carl H. Kraeling, New Haven 1938, pp. 318–324.

J. W. Crowfoot & R. W. Hamilton, 'The Discovery of a Synagogue at Jerash', *PEFQ* (1929), pp. 211–219.

J. W. Crowfoot, 'The Synagogue Church', *Gerasa — City of the Decapolis*, ed. by Carl H. Kraeling, New Haven 1938, pp. 234–241.

Goodenough, I, pp. 259–260 ('Jerash [Gerasa]').

E. L. Sukenik, 'Note on the Aramaic Inscription at the Synagogue at Gerasa', *PEFQ* (1930), pp. 48–49.

דבורה

ד' אורמן, 'כתובות יהודיות מן הכפר דבורה שבגולן', *קדמוניות*, ד (תשל"ב), עמ' 131–133.

הנ"ל, 'כתובות יהודיות מן הכפר דבורה שבגולן', *תרביץ*, מ (1971), עמ' 399–408.

צ' אילן, *ארץ הגולן*, תל-אביב 1969, עמ' 155–165 ('הכפר ונחל דבורה, ג'לבינה').

'משקוף בית מדרשו של רבי אליעזר הקפרי', ח-א, 30 (1969), עמ' 1–2 (משוכפל).

דלתון (כפר דלתא)

י' ברסלבסקי (ברסלבי), 'לעקבות בית-הכנסת בכפר דלתא', *ידיעות*, ב (תרצ"ד), עמ' 14–20 (= לחקר ארצנו, עמ' 274–275).

הנ"ל, 'דלתון (דלתאה)', *הידעת את הארץ*, ה, עמ' 248, 258, 273.

דנה

ג' פרסטר, 'משקוף עם תבליט מנורה מדנא', *עתיקות*, ג (תשכ"ו), עמ' 66–67.

דר עזיז

ד"ר עזיז, *יהודה שומרון וגולן*, עמ' 280–281, מס' 132.

L. Oliphant, 'New Discoveries', *PEFQ* (1886), pp. 73–81.

זמימרה

ח' זמימרה, ח-א, מא-מב (תשל"א), עמ' 2 (משוכפל).

בית-ירח (ח' אל פֶּרֶךְ)

פ' בראדון, 'צינברי ובית ירח לאור המקורות והמצא הארכיאולוגי', *ארץ-ישראל*, ד (תשט"ז), עמ' 50–55.

פלא"א גיא, 'בית-ירח', *עלון מחלקת העתיקות של מדינת ישראל*, ד (תשי"א), עמ' 32–33.

Sh. Yeivin, 'Tel Bet-Yerah', *A Decade of Archaeology in Israel 1948–1958*, Istanbul 1960, pp. 43–44.

בית-שאן

ד' בהט, 'בית-הכנסת בבית-שאן — סקירה ראשונה', *קדמוניות*, ה (1972), עמ' 55–58.

נ' צורי, 'בית-הכנסת העתיק בבית-שאן', *ארץ-ישראל*, ח (1967), עמ' 149–167.

D. Bahat & A. Druks, 'Beth Shean — ancienne Synagogue', *RB*, LXXVIII (1971), pp. 585–586.

בית-שערים

ב' מזר (מייזלר), 'חורבות העיר', *בית-שערים — פרשת החפירות בשנות תרצ"ו-ת"ש*, א, *ירושלים תשי"ח*, עמ' 22–27.

הנ"ל, 'בית הכנסת', *חפירות בבית-שערים (שיך-אבריק) — סקירה של מפעלה הארכיאולוגי של החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה בבית-שערים בשנות תרצ"ו-ת"ש*, *ירושלים ת"ש*, עמ' 6–9.

מ' שובב, 'שתי כתובות משטח בית הכנסת בבית-שערים (מעונת החפירות הרביעית)', *ידיעות*, ט (תש"ב), עמ' 21–30.

הנ"ל, 'מקום מושבם של השופטים בבית הכנסת בבית שערים', *אשכולות*, א (1954), עמ' 73–85.

Goodenough, I, pp. 208–211 ('Sheikh Ibreiq [Beth Shearim]').

בתרה

'בתרה', *יהודה שומרון וגולן*, עמ' 278, מס' 117.

גדר (גדרה)

Goodenough, I, pp. 219, 225; III, figs. 574, 592 ('Gadara [Umm Qais]').

גוש-חלב

Goodenough, I, p. 205 ('El-Jish [Giscal]').

KW, pp. 107–111 ('Ed-Dschisch [Gis Chala]').

חמת-טבריה

מ' בן-דוב, 'שברי כתובות מבית-כנסת קדום בטבריה',
קדמוניות, ט (תשל"ו), עמ' 79-80.

מ' דותן, 'הכתובת הארמית מבית-הכנסת של סוירוס
בחמת-טבריה', ארץ-ישראל, ח (תשכ"ז), עמ' 183-185.

הנ"ל, 'דמותו של סול אינוקטוס בפסיפס של חמת טבריה', כל
ארץ נפתלי, עמ' 130-134.

הנ"ל, 'בתי-הכנסת בחמת-טבריה', קדמוניות, א (תשכ"ט),
עמ' 116-123.

ב' ליפשיץ, 'בית-הכנסת העתיק בחמת-טבריה, ריצפתו
וכתובותיו', מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל, ג,
חיפה תשל"ה, עמ' 99-109.

נ' שלושן, 'חפירות החברה בחמת-טבריה', קובץ, א
(1921), עמ' 5-39; ב, ספר שני (1925), עמ' 49-52.

M. Dothan, 'Hammath-Tiberias', *IEJ*, XII (1962), pp. 153-154.

Goodenough, I, pp. 214-216 ('Hammath [el-Hammeh] by Tiberias').

B. Lifshitz, 'Die Entdeckung einer alten Synagoge bei Tiberias', *ZDPV*, LXXVIII (1962), pp. 180-184.

E. Oren, 'Ganei-Hamat (Tibériade)', *RB*, LXXVIII (1971), pp. 435-437.

L. H. Vincent, 'Les fouilles juives d'el-Hammam, a Tibériade', *RB*, XXX (1921), pp. 438-442.

Idem, 'Les fouilles juives d'El-Hammam, a Tibériade', *RB*, XXXI, (1922), pp. 115-122.

ח'רבת חברה

מ' שובה, 'לכתובת היהודית מח'רבת חברה', ידיעות, יא
(תש"ה), עמ' 26-30 (= קובץ, א [תשכ"ה], עמ' 193-197).

הנ"ל, 'כתובת על עמוד של בית-כנסת מחברה', ידיעות, יא
(תש"ה), עמ' 31-33 (= קובץ, א [תשכ"ה], עמ' 198-200).

ח'רבת יצחקיה (תל יצחקי; אל-שיח' אסחאק)
נ' אביגד, 'לקט כתובות ארמיות — (א) כתובת על בסיס-עמוד
מח'רבת יצחקיה', ידיעות, לד (תשכ"ז), עמ' 211-213.

ח'רבת סומק (ח' סמאקה)

Goodenough, I, p. 208 ('Khirbet Semmaka').

חברון

ע' אבישר (עורך), ספר חברון, ירושלים תש"ל, עמ' 193-199
(בתי-כנסת וישיבות).

י' פינקרפלד, 'בית הכנסת של אברהם אבינו' בחברון
(סקירה מוקדמת), ידיעות, ו (1939), עמ' 61-65.

D. Barag, 'An Aramaic Synagogue Inscription from the Hebron Area', *IEJ*, XXII (1972), pp. 147-149.

חולדה

M. Avi-Yonah, 'Various Synagogal Remains — Huldah', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, III, (1960), pp. 57-60.

חוסיפה (עספייה)

מ' אבי-יונה, 'בית הכנסת העתיק של חוסיפה', מסות ומחקרים
בידיעת הארץ, חל-אביב תשכ"ד, עמ' 11-22.

Goodenough, I, pp. 257-259 ('Isfiya').

N. Makhoully & M. Avi-Yonah, 'A sixth-century Synagogue at 'Isfiya', *QDAP*, III (1934), pp. 118-131.

חורבת שמע

א' מאירס, 'חורבת שמע — היישוב ובית-הכנסת', קדמוניות,
ה (תשל"ב), עמ' 58-61.

A. T. Kraabel & E. M. Meyers, 'Khirbet Shema' (Meiron)', *RB*, LXXVIII (1971), pp. 418-419.

E. M. Meyers, A. T. Kraabel & J. F. Strange, 'Archaeology and Rabbinic Tradition at Khirbet Shema' — 1970 and 1971 Campaigns', *BA*, XXXV, 1 (1972), pp. 2-31.

חמת גדר

מ' אבי-יונה, 'שני שרידים של אמנותנו העתיקה (= לוח שיש
אשר שימש לפנים חלק של הסורג בבית-הכנסת של
חמת-גדר)', ידיעות, יב (תש"ו), עמ' 15-19.

א"ל סוקניק, 'בית הכנסת העתיק בחמת גדר (סקירה
מוקדמת)', קובץ, ג (1934), עמ' 41-61.

Goodenough, I, pp. 239-241 ('El-Hammeh [Hammath] by Gadara').

E. L. Sukenik, *The Ancient Synagogue of El-Hammeh (Hammath-by-Gadara) — an Account of the Excavations Conducted on Behalf of the Hebrew University, Jerusalem*, Jerusalem 1935 [pp. 99; illus.].

- ירושלים
- ח"ז הירשברג, 'שרידיהם של בתי-כנסת קדומים בירושלים', קדמוניות, א (תשכ"ח), עמ' 56-62.
- מ' הכהן, 'בתי כנסיות בירושלים העתיקה', בית הכנסת, עמ' 311-348.
- י' פינקרפלד, 'בית הכנסת לעדת הקראים בירושלים (בלויית י"א תרשימים ושני לוחות ציורים)', 'ירושלים' מוקדש לזכר הרא"ם לונץ ז"ל, ירושלים תרפ"ח, עמ' 205-220.
- הנ"ל, 'בתי-כנסת בעיר העתיקה בירושלים', יהודה וירושלים — הכינוס הארצי השנים-עשר לידיעת הארץ, ירושלים תשי"ז, עמ' 105-109.
- D. Cassuto, 'Four Sephardi Synagogues in the Old City', *Jerusalem Revealed*, Jerusalem 1975, pp. 122-123.
- Ch. Clermont-Ganneau, 'Découverte a Jérusalem d'une Synagogue de l'époque hérodienne', *Syria-Revue d'Art Oriental et d'Archéologie*, I (1920), pp. 190-197.
- S. A. Cook, 'The Synagogue of Theodotos at Jerusalem', *PEFQ* (1921), pp. 22-23.
- G. M. Fitzgerald, 'The Theodotos Inscription', *PEFQ* (1921), pp. 175-181.
- J. W. Hirschberg, 'The Remains of an Ancient Synagogue on Mount Zion', *Jerusalem Revealed*, Jerusalem 1975, pp. 116-117.
- S. B. Hoenig, 'The Supposititious Temple-Synagogue', *JQR*, LIV (1963), pp. 115-131.
- A. Marmorstein, 'The Inscription of Theodotos', *PEFQ* (1921), pp. 23-28.
- Th. Reinach, 'L'inscription de Théodotos', *REJ*, LXXI (1920), pp. 46-56.
- L. H. Vincent, 'Découverte de la "Synagogue des Affranchis" a Jérusalem', *RB*, XXX (1921), pp. 247-277.
- R. Weill, 'L'inscription de Théodotos', *REJ*, LXXI (1920), pp. 30-40.
- S. Zeitlin, 'There Was No Synagogue in the Temple', *JQR*, LIII (1962), pp. 168-169.
- KW* pp. 135-137 ('Chirbet Semmâka').
- חירבת סוסייה
ש' גוטמן, ז' ייבין וא' נצר, 'חפירת בתי-הכנסת בחורבת סוסייה', קדמוניות, ה (תשל"ב), עמ' 47-52.
- S. Yeivin, 'Inscribed Marble Fragments from the Khirbet Susiya Synagogue', *IEJ*, XXIV (1974), pp. 201-209.
- יבנה
ז' בן-חיים, 'לכתובת השומרונית מיבנה', ידיעות, יד (1948), עמ' 49-50 (= קובץ, א [תשכ"ה], עמ' 236-237).
- י' בן-צבי, 'הערוח לכתובת השומרונית מיבנה', ידיעות, יג (תש"ז), עמ' 166-168 (= קובץ, א [תשכ"ה], עמ' 233-235 = ספר השומרונים, עמ' 186-189).
- י' קפלן, 'כתובת מבית כנסת שומרוני ביבנה', ידיעות, יג (תש"ז), עמ' 165-166 (= קובץ, א [תשכ"ה], עמ' 232-233).
- יהודיה
'יערביה — יהודיה', יהודה שומרון וגולן, עמ' 275, מס' 102.
- G. Schumacher, *The Jaulân*, pp. 270-272 ('el Yehudiyeh').
- יסוד המעלה
ש' קליין, 'תלה על-יד יסוד המעלה', ספר הישוב, א, ירושלים תרצ"ט, עמ' 157.
- 'יסוד-המעלה', ח-א, כח-כט (תשל"ד) מע' 28 (משוכפל).
- יפיע (יאפא)
ג' פרסטר, 'לפסיפס בתי-הכנסת ביפיע', ידיעות, לא (1967), עמ' 218-224.
- G. M. Fitzgerald, 'Remains of an Ancient Synagogue at Yafa in Galilee', *PEFQ* (1921), pp. 182-183.
- Goodenough, I, pp. 216-218 ('Yafa').
- E. L. Sukenik, 'The Ancient Synagogue at Yafa near Nazareth — Preliminary Report', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, II (1951), pp. 6-24.
- L. H. Vincent, 'Vestiges d'une Synagogue antique a Yafa de Galilée', *RB*, XXX (1921), pp. 434-438.

יריחו

D. C. Baramki & M. Avi-Yonah, 'An Early Byzantine Synagogue Near Tell es Sultān, Jericho', *QDAP*, VI (1938), pp. 73-77.

Goodenough, I, pp. 260-262 ('Jericho').

כוכב-הירדן

מ' בן-דב, 'בית-הכנסת בכוכב-הירדן וזיהויה של גרופינה, קדמוניות, ו (תשל"ג), עמ' 60-62.

הנ"ל, 'שרידי בית כנסת בכוכב הירדן ובעיית מקומה של גרופינה מול השומרון בגלעד', ארץ שומרון, ירושלים תשל"ד, עמ' 86-98.

כורזים

מ' אבי-יונה, 'מעברו של ים כנרת — רשימות ביקור בכורזין וסוסיחא', הגלגל, ב, 9 (1944), עמ' 10-11.

י"נ אפשטיין, 'לכתובת כורזין שו' 2-3, תרביץ, א (תר"ץ), עמ' 152.

ז' ייבין, 'בית הכנסת בכורזין, כל ארץ נפתלי, עמ' 135-138. הנ"ל, 'מנורות מגולפות בכורזין, קדמוניות, ב (תשכ"ט), עמ' 98-99.

הנ"ל, 'החפירות בכורזין בשנים 1962-1964, ארץ-ישראל, יא (תשל"ג), עמ' 144-157.

א"ל סוקניק, 'לכתובת כרוזים, תרביץ, א (תר"ץ), עמ' 135-136.

Goodenough, I, pp. 193-199 ('Chorazin [Khirbet Keraze]').

G. Kloetzli, 'Coins from Chorazin', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XX (1970), pp. 359-369.

KW, pp. 41-58 ('Kerāze [Chorazin]').

Z. Yeivin, 'Chorazin', *IEJ*, XII (1962), pp. 152-153.

כנף (מזרעת כנף)

א"ל סוקניק, 'בית הכנסת העתיק בחרבת כנף בגולן, קובץ, ג (1934), עמ' 74-80.

'מזרעת כנף, יהודה שומרון וגולן, עמ' 279-280, מס' 129.

כפר ביל"ו

י' בן-צבי, 'אבן-מזוזה שומרנית מכפר ביל"ו, ידיעות, יח

(תשי"ד), עמ' 223-229 (= ספר השמרונים, עמ' 190-193).

כפר ברעם

ר' עמירן, 'שבר תבליט מקושט מבית-הכנסת בכפר-ברעם, ארץ-ישראל, ג (1954), עמ' 178-181.

Z. Frankel, 'Ueber die hebräischen Inschriften der Synagogen zu Kefr-Bereim in Galiläa', *MGWJ*, XIV (1865), pp. 147-155.

Goodenough, I, pp. 201-203 ('Kefr Birim').

KW, pp. 89-100 ('Kefr Bir'im').

E. Renan, 'Sur les inscriptions hébraïques des Synagogues de Kefr-Bereim en Galilée', *Journal Asiatique*, III (1864), pp. 531-540.

'Die Inschriften auf dem Sarge einer Königin und an der Synagoge zu Kefr-Bereim', *IZWL*, IV (1866), pp. 274-276.

כפר חנניה

י' ברסלבסקי, 'כפר חנניה, ידיעות, א (1933), עמ' 18-21 (= לחקר ארצנו, עמ' 271-273).

כפר יסיף

י' ברסלבסקי, 'שרידי בתי-כנסת בכפר-יסיף ומול מבצר ארבל, לחקר ארצנו, עמ' 276.

כפר נחום

א"ל סוקניק, 'ההיה "ארון קודש" קבוע בביהכ"ס שבכפר נחום? (הודעה מוקדמת)', קדם, ב (1945), עמ' 121-122.

ג' פרסטר, 'החפירות החדשות בכפר-נחום, קדמוניות, ד (תשל"ב), עמ' 126-131.

M. Avi-Yonah, 'Capernaum', *Archaeology (Israel Pocket Library)*, Jerusalem 1974, pp. 79-82.

P. B. Bagatti, 'Oggetti inediti di Cafarnao', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XIV (1964), pp. 261-272.

Idem, *Guida di Cafarnao*, Jerusalem 1970 [pp. 65; illus.].

V. C. Corbo, 'Nuovi scavi archeologici nella Sinagoga di Cafarnao', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XX (1970), pp. 7-52.

Idem, 'Monete della Sinagoga de Cafarna', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XX (1970), pp. 106–117.

E.L. Sukenik, 'Die jüdisch-aramäische Inschrift der Synagoge von Kapernaum', *ZDPV*, LV (1932), pp. 75–76.

כפר פחמה

מ' אבי־יונה, 'שרידי בית כנסת עתיק בכפר פחמה', ידיעות, יג (1947), עמ' 154–155 (= מסות ומחקרים בידיעת הארץ, תל־אביב 1964, עמ' 23–28).

כפר קרניים (תל מנורה; תל אבו פרג)
ש' גולדשמידט, 'שרידי בתי־כנסת בתל של כפר־קרניים',
ארץ־ישראל, יא (תשל"ג), עמ' 39–40.

מגדל (מגדלה)

V. Corbo, 'La citta romana di Magdala – rapporto preliminare dopo la quarta campagna di scavo – 1° ottobre–8 dicembre 1975. Blocco D, *Studia Hierosolymitana in onore del P. Bellarmino Bagatti*, I (*Studium Biblicum Franciscanum*...XXII), Jerusalem 1976, pp. 364–372.

מירון

ש' דר, 'בתי־כנסת — ביטוי לעושר: החפירות שנערכו במירון העתיקה ובחורבת שמע העלו כי היו אלה יישובים אמידים, שהקדישו רבות לפאר בתיהכ"ן שלהם', טבע וארץ, יח (1975), עמ' 34–35.

E. Atkinson, 'Note on the Ancient Synagogue at Meiron', *PEFQ* (1878), pp. 24–27.

Goodenough, I, pp. 200–201 ('Meron').

KW, pp. 80–88 ('Meron').

C.L. Meyers et al., 'Excavations at Meiron, in Upper Galilee – 1971, 1972 – a Preliminary Report', *BASOR*, CCXIV (1974), pp. 2–25.

מעוז־חיים

ו' צפיריס, 'בית־הכנסת של מעוז־חיים, קדמוניות, ז (תשל"ה), עמ' 111–113.

Idem, *La Sinagoga di Cafarnaò – Dopo gli scavi del 1969 (Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum...)*, IX, Jerusalem 1970 [pp. 140].

Idem, 'Aspetti urbanistici di Cafarnaò', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XXI (1971), pp. 263–285.

Idem, 'La Sinagoga di Cafarnaò dopo gli scavi del 1972', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XXII (1972), pp. 204–235.

Goodenough, I, pp. 181–192 ('Capernaum [Tell Hum]').

KW, pp. 4–40 ('Tell Hûm [Kapernaum]').

S. Loffreda, 'La ceramica della Sinagoga di Cafarnaò', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XX (1970), pp. 53–105.

Idem, 'The Synagogue of Capharnaum – Archaeological Evidence for its Late Chronology', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, XXII (1972), pp. 5–29.

Idem, 'The Late Chronology of the Synagogue of Capernaum', *IEJ*, XXIII (1973), pp. 37–42.

E.W.G. Masterman, 'The Site of Capernaum', *PEFQ* (1907), pp. 220–229.

B. Meistermann, *Capharnaüm et Bethesda – suivi d'une étude sur l'âge de la Synagogue de Tell Houm*, Paris 1921 [pp. xv, 291; illus.].

R.D. Middleton, 'The Synagogue at Tell Hûm', *PEFQ* (1926), p. 104.

P.G. Orfali, *Capharnaüm et ses ruines d'après les fouilles accomplies a Tell-Houm par la custodie franciscaine de Terre Sainte (1905–1921)*, Paris 1922 [pp. viii, 120; illus.].

B. Sapir, & D. Neeman, *Capernaum – History and Legacy, Art and Architecture (The Historical Sites Library...NI/9)*, Tel-Aviv 1967 [pp. 102; illus.].

P. Schaff, 'Kapernaum', *ZDPV*, I (1878), pp. 216–221.

A. Spijkerman, 'A Hoard of Syrian Tetradrachms and Eastern Antoniniani from Capharnaum', *Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*, IX (1959), pp. 283–327.

Goodenough, I, pp. 236–237 ('Nawa').

נענה

א"ל סוקניק, בית הכנסת העתיק בבית-אלפא, עמ' 21–22, ציור 24 ('ארון הקודש').

Goodenough, I, p. 225; III, figs. 590, 591 ('Naaneh').

נערן (עין דוק)

א"ל סוקניק, אילו בעיות באורמנטיקה של רצפת הפסיפס מבית הכנסת העתיק בנערן, ספר מאגנס, ירושלים 1938, עמ' 178–180.

P. Benoit, 'Note additionnelle', *RB*, LXVIII (1961), pp. 174–177.

Goodenough, I, pp. 253–257 ('Naaran [Ain Duk]').

L.H. Vincent, 'Le sanctuaire juif d'Ain Douq', *RB*, XVI (1919), pp. 532–563.

L.H. Vincent & B. Carriere, 'La synagogue de Noarah', *RB*, XXX (1921), pp. 579–601.

L.H. Vincent, 'Un sanctuaire dans la région de Jéricho — la Synagogue de Na'arah', *RB*, LXVIII (1961), pp. 163–173.

סאסא

'סאסא', ה-א, כח-כט (תשכ"ט), עמ' 4 (משוכפל).

Goodenough, I, p. 263 ('Sasa').

סלביט (שעלבים)

י' בן-צבי, ספר השומרונים, ירושלים תש"ל, עמ' 84–85 ('שעלבים').

א"ל סוקניק, 'שרידי בית-כנסת שומרונים עתיק בשעלבים (סלביט)', עלון מחלקת העתיקות של מדינת ישראל, ב (תש"י), עמ' 31–32.

Goodenough, I, pp. 262–263 ('Salbit — a Samaritan Synagogue').

E.L. Sukenik, 'The Samaritan Synagogue at Salbit — Preliminary Report', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, I (1949), pp. 26–30.

M.N. Tod, 'On the Greek Inscription in the Samaritan

מעון

מ' אבי-יונה, 'רצפת-הפסיפס של בית-הכנסת במעון (נירים)', ארץ-ישראל, ו (תשכ"א), עמ' 86–93.

ש' לוי, 'בית-הכנסת העתיק במעון (נירים) (סקירה ראשונה של החפירות)', ארץ-ישראל, ו (תשכ"א), עמ' 77–85.

'The Ancient Synagogue of Ma'on (Nirim) Excavation Report', by S. Levy; 'The Small Finds and Coins', by L.H. Rahmani; 'Reconstruction', by A.S. Hiram & I. Dunayevsky; 'The Mosaic Pavement', by M. Avi-Yonah; 'The Inscription', by S. Yeivin; *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, III (1960), pp. 6–43.

מצדה

י' ידן, 'מצדה — עונת החפירות הראשונה, תשכ"ד, סקירה ראשונה', ידיעות, כט (1965), עמ' 133.

ג' פרסטר, 'בתי-הכנסת במצדה ובהרודיון', ארץ-ישראל, יא (תשל"ג), עמ' 224–228.

M. Avi-Yonah, *Masada — Storia di una fortezza (Sintesi dell'Oriente e della Bibbia, IV)*, Marietti 1961, [pp. 71].

Y. Yadin, 'The Excavation of Masada — 1963/64, Preliminary Report', *IEJ*, XV (1965), pp. 1–120.

Idem, *Masada*, London 1966, pp. 181–192 ('The Synagogue and its Scrolls').

Idem, 'Masada', *Archaeology (Israel Pocket Library)*, Jerusalem 1974, pp. 150–164.

נבוריה

נ' אביגד, 'כחובת המשקוף של בית-הכנסת העתיק בכפר-נבוריה', ידיעות, כד (1960), עמ' 136–145.

N. Avigad, 'A Dated Lintel-Inscription from the Ancient Synagogue of Nabratein', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, III (1960), pp. 49–56.

Goodenough, I, pp. 203–204 ('En Nabraten').

KW, pp. 101–106 ('En-Nabratén').

נה

י' ברסלבסקי, 'כחובת עברית-ארמית בנה', ידיעות, ד (1936), עמ' 8–12 (= לחקר ארצנו, עמ' 281–283).

ל"א מאיר וא' ריפנברג, 'בניני נוה היהודיים', ידיעות, ד (1936), עמ' 1–8.

ג' בן-עמי צרפתי, 'התרגום העברי של הכתובת של בית-הכנסת שבעין-גדי', תרביץ, מ (1970-1971), עמ' 255.

א"ש רחנטל, 'צבר', תרביץ, מ (1970-1971), עמ' 31-32.

'בית כנסת עתיק בעין-גדי', ח-א, לד-לה (תשל"ל), עמ' 20-21 (משוכפל).

'בית הכנסת העתיק בעין-גדי — 1971', ח-א, מא-מב (תשל"א), עמ' 36-37 (משוכפל).

B. Mazar, 'En-Gedi', *Archaeology (Israel Pocket Library)*, Jerusalem 1974, pp. 83-87.

עין נשוט

'עין נשוט', ח-א, מה (תשל"ג), עמ' 1 (משוכפל).

עלמא

'בן-צבי', 'כתובת בית-כנסת חדשה בכפר עלמא', ידיעות, טו (תשי"ז), עמ' 75-77 (= קובץ, א [תשכ"ה]), עמ' 201-203.

ר' עמירן, 'כתובת עברית חדשה בעלמא', עלון מחלקת העתיקות של מדינת ישראל, ב (תשי"ז), עמ' 25-26.

G. Dalman, 'Alma', *Palästina-jahrbuch des Deutschen Evangelischen Instituts . . . Jerusalem*, X (1914), p. 47, fig. 6, no. 12.

R. Hestrin, 'A New Aramaic Inscription from 'Alma'', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, III (1960), pp. 65-67.

פיק

ג' אביגד, ידיעות, יט (תשט"ו), עמ' 184-185 (אפק [פיק] שבגולן).

'פיק', ח-א, ל (תשכ"ט), עמ' 2; לד-לה (תשל"ל), עמ' 6; לו (תשל"א), עמ' 1 (משוכפל).

'פיק', יהודה שומרון וגולן, עמ' 288-289, מס' 187.

Goodenough, I, p. 221; III, figs. 579-580 ('Fik [Apek]').

G. Schumacher, *The Jaulân*, pp. 138-143 ('Fik').

פקיעין

א"ל סוקניק, בית הכנסת העתיק בבית-אלפא, עמ' 22-23, ציור 26 ('ארון-הקודש').

Synagogue at Salbit', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, II (1951), pp. 27-28.

ספסופה

Goodenough, I, pp. 211-212 ('Safsaf').

KW, pp. 161-163, 188 ('Safsâf').

עבלין

'ברסלבסקי, 'כתובת בית-כנסת ודלת-אבן יהודית בעבלין', ידיעות, ב (1935), עמ' 10-13 (= לחקר ארצנו, עמ' 277-280).

עזה

א' עובדיה, 'בית-הכנסת בעזה', קדמוניות, א (1968), עמ' 124-127.

M. Barasch, *The David Mosaic of Gaza*, [pp. 123] (משוכפל).

A. Ovadiah, 'Excavations in the Area of the Ancient Synagogue at Gaza (Preliminary Report)', *IEJ*, XIX (1969), pp. 193-198.

עין-גדי

א"א אורבך, 'הסוד שבכתובת עין-גדי ונוסחה', תרביץ, מ (1970-1971), עמ' 27-30.

ד' בר"ג ו' פורת, 'בית-הכנסת בעין-גדי', קדמוניות, ג (1970), עמ' 97-100.

ד' בר"ג, 'לעניין "קרתה" בכתובות מבית-הכנסת בעין-גדי', תרביץ, מא (1971-1972), עמ' 453-454.

ד' בר"ג, 'פורת וא' נצר, 'עונת-החפירות השנייה בבית-הכנסת של עין-גדי', קדמוניות, ה (1972), עמ' 52-54.

א' דותן, 'הרו בכתובת בית הכנסת של עין גדי, לשוננו, לו (1970-1971), עמ' 211-217.

ש' ליברמן, 'הערה מוקדמת לכתובת בעין-גדי', תרביץ, מ (1970-1971), עמ' 24-26.

ב' מזר, 'כתובת על רצפת בית-כנסת בעין גדי, סקירה מוקדמת', תרביץ, מ (1970-1971), עמ' 18-23.

א' מירסקי, 'גדי ודלי בכתובת עין-גדי ובפיוטי קדומים', תרביץ, מ (1971), עמ' 376-384.

'פליקס, 'לעניין "הי גניב צבותיה דחבריה" בפסיפס עין-גדי', תרביץ, מ (1970-1971), עמ' 256-257.

רחוב (ח' פרוה)
פ' וישו, 'בית הכנסת של רחוב', עתיקות, ז (1974), עמ' 104-100.

הנ"ל, 'בית-הכנסת של רחוב', קדמוניות, ח (תשל"ו), עמ' 123-119.
י' זוסמן, 'כתובת מבית-הכנסת של רחוב', קדמוניות, ח (תשל"ו), עמ' 128-123.

D. Bahat, 'A Synagogue Chancel-Screen from Tel Rehob', *IEJ*, XXIII (1973), pp. 181-183.

רמה

י' בן-צבי, 'כתבת ארמית מתקופת התלמוד ברמת נפתלי', ציון, ה (תרצ"ג), עמ' 93-89.

Goodenough, I, p. 213 ('Er-Ramah').

רמת אביב (תל-אביב)

'בית כנסת שומרוני ברמת אביב', ח-א, נד-נה (תשל"ה), עמ' 15 (משוכפל).

'Tractor Reveals Ancient Blessing', *The Jerusalem Post*, 17.4.1975.

רפיד

Goodenough, I, p. 211; figs. 538-541 ('Er-Rafid').

E.L. Sukenik, 'Er-Rafid', *JPOS*, XV (1935), pp. 178-180.

שילה

י' ברסלבסקי, "כיפת-השכינה" ו"אבן-השולחן משמים" בשילה, לחקר ארצנו, עמ' 303-301.

'שילה' ח-א, מא-מב (תשל"א), עמ' 18 (משוכפל).

שכם (חלקת השדה)

י' בן-צבי, ספר השומרונים, ירושלים תשל"ל, עמ' 182-176, 219, 233 ('הכתובת מכנשת אלח'צירה [הירוקה]').

שמואל הנביא (א-נבי צמויל)

ש' אסף, 'לתולדות בית הכנסת על קברו של שמואל הנביא', ידיעות, ו (תרצ"ט), עמ' 142-141.

ע' שוחט, 'לתולדות בית הכנסת על קברו של שמואל הנביא', ידיעות, ו (תרצ"ט), עמ' 86-81.

ש"ח קוק, 'הערות לתולדות ביהמ"ד על קברו של שמואל הנביא', ידיעות, ו (תרצ"ט), עמ' 144-143.

שרונה

א"ל סוקניק, 'שרידי בית כנסת עתיק בשרונה שליד יבנאל', ציון, ה (תרצ"ג), עמ' 96-94.

'שרונה', הידעת את הארץ, ה, עמ' 257.

I. Ben-Zvi, 'Discoveries at Pekiin', *PEFQ* (1930), pp. 210-214.

Goodenough, I, pp. 218-219 ('Pekiin').

קיסריה

מ' אבי-יונה, 'כתובת מקיסריה על כ"ד משמרות-הכוהנים', ארץ-ישראל, ז (1964), עמ' 28-24.

מ' שובה, 'בית כנסת בקיסריה וכתובותיו', ספר היובל לכבוד אלכסנדר מ'ארכס, נזירק 1950, עמ' 449-433.

M. Avi-Yonah, 'The Synagogue of Caesarea - Preliminary Report', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, III (1960), pp. 44-48.

Idem, 'A List of Priestly Courses from Caesarea', *IEJ*, XII, (1962), pp. 137-139.

Idem, 'The Caesarea Inscription of the Twenty-Four Priestly Courses', *The Teacher's Yoke - Studies in Memory of Henry Trantham*, Texas 1964, pp. 45-57.

L.I. Levine, 'The Jewish Quarter and Synagogue', *Roman Caesarea*, Jerusalem 1975, (=Qedem 2), pp. 40-45.

B. Lifshitz, 'Inscriptions de Césarée en Palestine', *RB*, LXXII (1965), pp. 106-107.

J. Pinkerfeld, 'Reste einer antiken Synagoge in Cäsaräa?', *Menorah*, IX/X (Vienna 1930), [pp. 2].

E.L. Sukenik, 'More About the Ancient Synagogue of Caesarea', *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, II (1951), pp. 28-30.

קצביה-סלוקיה

'סלוקיה', ח-א, מא-מב (תשל"א), עמ' 2; מה (תשל"ג), עמ' 1 (משוכפל).

קציון

י' ברסלבי (ברסלבסקי), 'קציון', הידעת את הארץ, ה, עמ' 271.

'Kh. Keisün', *The Survey of Western Palestine*, I, pp. 240-241.

קצרין

'בית הכנסת בקצרין', ח-א, כו (תשכ"ח), עמ' 6; לד-לה (תשל"ל), עמ' 4; לט (תשל"א), עמ' 8; מא-מב (תשל"א), עמ' 2 (משוכפל).

'בית הכנסת הקדום בקצרין', טורי ישרון, כג (תשל"א), עמ' 23.

'קצרין', יהודה שומרון וגולן, עמ' 270, מס' 84.

הוספות

(*Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum* . . . , XIX), Jerusalem 1975 [pp. 224].

S. Loffreda, *Cafarnao, II – La ceramica* (*Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum* . . . , XIX), Jerusalem 1974 [pp. 239].

A. Spijkerman, *Caparnao, III – Catalogo delle monete della citta* (*Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum* . . . , XIX), Jerusalem 1975 [pp. 123].

חורבת שמע

E. Meyers, A.T. Kraabel & J.F. Strange, *Ancient Synagogue Excavations at Khirbet Shema', Upper Galilee Israel, 1970–1972* (*The Annual of the American Schools of Oriental Research*, XLII), Durham, North Caroline 1976.

כפר נחום

V.C. Corbo, *Cafarnao, I – Gli edifici della citta*

רשימת קיצורים

ארץ-ישראל	ארץ-ישראל — מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, ירושלים 1951 ואילך.
בית הכנסת	בית הכנסת — מאמרים ומסות, ירושלים 1956 [356 עמ'].
גזית	גזית — ירחון לאמנות וספרות, ירושלים 1931 ואילך.
ח-א	חדשות ארכיאולוגיות, משרד החינוך והתרבות, אגף העתיקות והמוזיאונים, ירושלים 1962 ואילך (משוכפל).
טבע וארץ	הטבע והארץ — כתב-עת לטבע וידיעת הארץ, בטאון החברה להגנת הטבע, ירושלים 1959 ואילך.
ידיעות	ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים 1933–1954 (= BJPES).
יהודה שומרון וגולן	יהודה, שומרון וגולן — סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, בעריכת מ' כוכבי, ירושלים תשל"ב.
כל ארץ נפתלי	כל ארץ נפתלי — הכינוס הארצי הכ"ד לידיעת הארץ, בעריכת ח"ז הירשברג, ירושלים תשכ"ח [320 עמ'].
לחקר ארצנו	ר' ברסלבסקי, לחקר ארצנו — עבר ושרידים, תל-אביב תשי"ד [16, 389 עמ'].
קובץ	קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים 1921 ואילך.
	ידיעות בחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים 1965 (= <i>Bulletin of the Israel Exploration Society: A Reader</i> , vols. I–XV, 1933–1950, Jerusalem 1965)

- BA *Biblical Archaeologist*, Cambridge, Mass. 1938 ff.
- BASOR *Bulletin of the American School of Oriental Research*, Jerusalem 1919 ff.
- Goodenough E.R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, New York 1953.
- IEJ *Israel Exploration Journal*, Jerusalem 1950 ff.
- JPOS *Journal of the Palestine Oriental Society*, Jerusalem 1921–1948.
- JQR *Jewish Quarterly Review*, London etc. 1889 ff.
- JZWL *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben*, Breslau 1862–1973.
- KW H. Kohl & C. Watzinger, *Antike Synagogen in Galilaea*, Leipzig 1916.
- MGWJ *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, Breslau 1852–1939.
- PEFQ *Palestine Exploration Fund Quarterly*, London 1869 ff.
- QDAP *Quarterly of the Department of Antiquity in Palestine*, London 1932 ff.
- RB *Revue Biblique*, Paris 1892 ff.
- REJ *Revue des Études Juives*, Paris 1880 ff.
- ZDPV *Zeitschrift des Deutschen Palästina – Vereins*, Leipzig 1878–1949.

DISCUSSION: THE LINK WITH ERETZ ISRAEL IN JEWISH PHILOSOPHY – CLASH OF VIEWPOINTS /
SHALOM ROSENBERG 148

Haim Hillel Ben-Sasson / *Between Theory and Practice* 167

Eliezer Schweid / *Notes and Elucidations* 170

Shalom Rosenberg / *Summary* 174

DOCUMENTS

Two Ammonite Inscriptions / Shmuel Ahituv 178

A Fourteenth Century Ashkenazi Letter of Vision and Chastisement (concerning the Link of Ashkenazi
Jewry with Eretz Israel) / Avraham Grossman 190

The Late Haim Hillel Ben-Sasson – The Image / Reuben Bonfil 199

BIBLIOGRAPHY: ANCIENT SYNAGOGUES IN ERETZ ISRAEL / RUTH P. GOLDSCHMIDT-
LEHMANN 205

חובה נעימה להודות למוסדות, לבתי ההוצאה ולאישים, שהואילו להרשות שימוש במוצגים ובתמונות
שמופיעים בחוברת זו:

החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה; מוסד ביאליק; פרופ' יגאל ידין; ד"ר אפרים שטרן; פרופ'
אברהם נגב; ד"ר זאב משל; Oxford University Press, London; É. Puech